

FR. R. KREUTZWALD AJALOOLASENA

Ajalooteaduste kandidaat K. Laigna

NSV Liidu ajaloo kateeder

Ajaloolise mõtte areng on osa ühiskondliku mõtte arengust. Seetõttu on väljapaistvad progressiivsed ühiskondlikud võitlejad alati tunduval määral edasi viinud ka ajaloosündmuste hindamist, on aidanud võidelda tõe eest ajaloosündmuste käsitlemisel. Tänapäeval, võitluses meile vaenuliku ideoloogia avalduste vastu, on muu hulgas suure tähtsusega ka mineviku progressiivse historiograafilise pärandi väljaselgitamine. Ei ole juhuslik, et võitlus kodanliku historiograafiateaduse mõjude vastu aktiveerus just pärast partei Keskkomitee ideoloogiaalaseid otsuseid aastail 1946—1948. Just viimaste aastate jooksul on nõukogude historiograafiateadusel suuri saavutusi Radištševi, dekabristide, revolutsiooniliste demokraatide ajalooliste seisukohavõtude tähtsuse näitamisel. Kodanlik historiograafia ja selle mõjude edasikandjad Nõukogude Liidus olid nende väljapaistvate ühiskondlike võitlejate ajalookontseptsioonidest kas täielikult vaikinud või neid häbematult moonutanud nende tähtsuse madaldamise suunas.

Nõukogude Eestis on historiograafilise uurimistöö oluliseks ülesandeks selgitada eesti valgustajate-demokraatide tegevust võitluses rahvavaenulike ajalookontseptsioonide vastu, nende panust progressiivse ajaloolise mõtte arengusse. Siingi tuleb järjekindlalt võidelda kodanliku historiograafiateaduse seisukohtade vastu. Eesti kodanlik ajalooteadus püüdis Jakobsoni ja Hurda teravalt lahkuminevaid seisukohti Eesti ajaloo käsitlemisel kujutada ühtelangevaina, Kreutzwaldi panusest ajaloolise mõtte arengusse vaiks ta peaaegu täielikult. Võitluses kodanlike võltsingute vastu on Kreutzwaldi ajaloo-alaste vaadete väljaselgitamine suure tähtsusega ülesanne.

Kreutzwaldi vaated ajaloole, samuti kui kogu ta maailmavaade, küpsesid olukorras, kus Eesti külas toimus piinavalt aeglane üleminek kapitalistlikele tootmissuhetele. Võitlus feodaalkorra, hiljem selle igandite vastu oli põhiliseks ühiskondlikuks ülesandeks. Kreutzwald ei kaotanud kunagi sidet rahvamassidega. Ta jäi rahvamasside, peamiselt talurahva huvide kaitsjaks, tuliseks võit-

lejaks pärisorjuse ja selle sünnitiste vastu ning hariduse, omavalitsuse ja vabaduse eest. Seega kujunes Kreutzwald eesti valgustajaks. Tema valgustusliku tegevuse lai amplituud põhjustab tema suure mõju ja tähtsuse.

Kodanlikud ajaloovaltsijad on püüdnud progressiivsete ühiskonnategelaste ajalookontseptsioonidest väikides määras selles ettekäändel, et viimaste ajaloolised seisukohavõtud on avaldatud publitsistlikes või ilukirjanduslikes töodes, mitte spetsiaalsetes ajaloolistes uurimustes. Nõukogude ajaloolased on seevastu näidanud, et ajalookontseptsioonide avaldamine rahvalikes, laia levikuga töodes ei ole puuduseks ega nõrkuseks, vaid kõneleb vastupidi just seal avaldatud ajalookontseptsioonide pääsust rahva sekka ning suurest mõjust ja tähtsusest. Seda tuleb täiel määral arvestada ka Kreutzwaldi puhul. Asjaolu, et tema seisukohavõtud ajaloo küsimustes on väljendatud „Kalevipojas”, kalendrilisades, ajaleheartiklites ja teistes laia levikuga töodes, suurendab tunduvalt nende mõjujõudu. Teiselt poolt tuleb siiski silmas pidada, et mõned Kreutzwaldi kõige teravamad seisukohavõtud ei saanud tsensuuritakistuste tõttu trükisõnasse pääseda. Seetõttu on Kreutzwaldi vaadete väljaselgitamisel tema kirjavahetus oluliseks täienduseks trükis avaldatud töödele.

Oma tegevuses võis Kreutzwald toetuda vene progressiivse ühiskondliku mõtte esindajale ja balti-saksa valgustajale. Demokraatlike ideede hindamatuks varaaidaks oli talle eesti rahvaluule. Kreutzwaldi otseseks eelkäijaks oli Faehlmann, kelle tegevust ta jätkas nii „Kalevipoja” koostajana kui ka võitlejana ajaloolise töö eest.

Kreutzwaldi ajaloolised vaated on kõige tihedamas seoses tema üldise filosoofilis-poliitilise maailmavaatega. Eesti rahvaeepose koostaja seisukohavõtud üksikute ajaloo probleemide alal tulenevad tema üldistest tõekspidamistest arenguseaduste ja ajaloo toimivate tegurite kohta. Need üldised tõekspidamised olidki Kreutzwaldi progressiivse ajalookäsituse lähtealusteks.

Kreutzwald oli deist. Ta jagas veel eelarvamust jumala olemasolust, pidas jumalat liikumise algpõhjuseks, kuid oli seisukohal, et pärast loomist areneb maailm muutumatute looduseaduste järgi. Ka ühiskonna arengu määrab Kreutzwaldi maailmavaate kohaselt ikkagi inimeste tegevus, mitte jumala tahe. Oma seisukohta jumala mittevaheseisemisest maailma asjusse väljendab Kreutzwald kujukalt „Alg-Kalevipoja” värssides:

Vanataati, isetarka
Avalikult kange käega,
Volilise rammu väega
Ilmakere ratastesse
Kusagil ei kinni hakka...¹

¹ Fr. R. Kreutzwald, *Laulud*, Tallinn, 1953, lk. 237.

Samuti kõneleb Kreutzwald „Sakalas”, et maailm areneb oma seaduspärasuste kohaselt ning et jumal neisse kuskil vahele ei sega.² Arengu seaduspärasuse tunnetusest tuleneb Kreutzwaldi kontseptsioon maailma ja ühiskonna progresseeruvast arengust. See kontseptsioon oli suure tähtsusega võitluse reaktsiooniteenrite ja pimedusejüngrite vastu, kes püüdsid konserveerida olemasolevaid ühiskondlikke olusid ning äärmist sotsiaalset ülekohtut. Kirjas Schiefnerile märgib Kreutzwald, et parem võidab ükskord ikkagi, ehkki uue eest võitlejad võivad selleks ajaks olla lagunened tuhaks ja põrmuks.³ Kreutzwaldi vaadetes ilmneb kahtlemata mõningal määral saksa idealistliku filosoofia mõju, kuid oma tunnetusega lakkamatust progressist ületas ta selle ning lähenes antud küsimuse käsitlemisel vene eesrindliku mõtte parimaile esindajale, revolutsioonilistele demokraatidele. Kreutzwald ei jõudnud revolutsiooniliste demokraatide ideestiku ulatuslikumale tundmisele ja omaksvõtmisele, progressimõiste käsitlemisel on aga tema lähedus sellele eitamatu.

Kreutzwaldi progressi-kontseptsioonist tuleneb ka tema arusaamine ühiskondliku võitluse tähtsusest. Nii kirjutab ta oma tervituses „Sakalale”, et „võitlemiseta ei ole kuskil elu, kes edasi tahab saada, peab võitlema”.⁴ Kreutzwald nõuab lakkamatut edasiliikumist ning võitleb selle eest, ka puhkamist, paigalseisu peab ta tagasiminekuks.⁵ Kuigi Kreutzwaldi elu lõpul teda hakati pidama rahu-meheks ühiskondliku võitluse suhtes, ei ole see tema tegevuse valdava osa kohta kaugeltki tüüpiline.

Tõsi küll, Kreutzwaldi dialektika jääb ajaloosündmuste käsitlemisel idealistliku dialektika raamidesse, ajalooliste sündmuste peamiste tekitajatena vaatleb ta ideesid. Siiski võime Kreutzwaldi juures märkida mõningaid materialistliku ainekäsitlemise algeid. Näiteks selgitab Kreutzwald XIX sajandi teisel kümnendil Eestis esinenud nn. taevakäijate usulise liikumise sotsiaalseid tekkepõhjusti.⁶ Fantastikaga varjutatud kujul esineb materialistliku ajalookäsitlemise algeid ka „Kalevipojas”: kangelase tööde ja võitluse suurus on rahva jõu võrdkujuks.

Kreutzwald on oma kirjutustes nii või teisiti puudutanud peamisi sõlmmomente eesti rahva ajaloos ning andnud neile oma hinnangu. Ta on käsitlenud nii kauge muinasaja probleeme kui ka oma tegevusaja aktuaalseid ühiskondlikke küsimusi. Enamiku küsimuste käsitlemisel on ta oluliselt kaasa aidanud eesti ajaloolise mõtte arengule, on võidelnud iganenud ja rahvavaenulike seisukohtade vastu. Selle kõrval on küll ka küsimusi, mille käsit-

² Sakala 21. X 1878, nr. 37.

³ Fr. R. Kreutzwaldi kiri A. Schiefnerile 28. III 1861. Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus. Tallinn, 1953, lk. 206–207.

⁴ Sakala 11. III 1878, nr. 1/2.

⁵ Fr. R. Kreutzwald, Rahvad ja nende võitlemised, Sakala 1879, nr. 9.

⁶ Fr. R. Kreutzwald, Die Himmelsgänger (Taevakäijad). Historische Skizze aus dem Volksleben der Esthen. Kirjandusmuuseum, EKIA, Eisen 63 : 25.

lemisel Kreutzwald ei suutnud ajaloolist mõtet edasi viia, mille puhul ta jäi vanade seisukohtade küttesse ja kammitsasse. Tema tegevusaega ja -tingimusi arvestades on see aga kõigiti arusaadav. „Ajalooliste teenete üle ei otsustata selle järgi, mida ajaloolised tegelased ei andnud võrreldes tänapäeva tingimustega, vaid selle järgi, mis nad andsid uut võrreldes oma eelkäijatega”,⁷ õpetab Lenin.

Kreutzwald püüdis anda uut niihästi hinnangutes kui ka faktilise materjali osas. Ta avaldab rahulolematust selle üle, et „meie esivanemate elust siin maal väga pisut tõeste teada on, nõnda, et vanema aja sündimesed enam ehk vähem kõik ennemuistese jutu viisil tuules kõiguvad ja arvust keha kombliku kuju näitavad”.⁸ Eriti nõrgalt läbiuurituks pidas Kreutzwald ajajärku enne XIII sajandit, enne saksa-skandinaavia röövvalutajate sissetungi. Oma tegevusega püüdis Lauluisa eelkõige selle perioodi tundmaõppimiseks kaasa aidata, rakendades põhiliselt kaht meetodit. Vastava perioodi uurimist pidi abistama tema tegevus folkloristina rahvaluuleliste pärimuste kogumisel ja talletamisel, teiseks on meil ka andmeid Kreutzwaldi tegevusest arheoloogina.

Kreutzwald on korduvalt tähelepanu juhtinud Kalevipoja-juttude tähtsusele ajaloolise allikana. Oma Põllupapi-jutus märgib autor, et „kõigest ennemuistesest jutu sõnumistest, kelle riismed meie päivini ulatavad, tohiks Kalevipoea mälestus kõige vanem olla”.⁹ Samuti selgitab Kreutzwald oma teose tähtsust ajalooliste tunnetuste süvendamisel 1862. a. ilmunud rahvapäevikute eessõnas: „Kõik, mis meie maal enne seda aega oli sündinud, kui sakslaste kaupmehed esimest korda laevaga tee siia leidsid, seisab paksus uduvõrgus. Sellepärast peame seda suureks õnneks pidama, mis vana jutu sõna pimedasse jälgi on teinud”.¹⁰

Rahvajuttudes säilinud ajalooliste pärimuste kõrval hindas Kreutzwald kõrgelt ka arheoloogilist uurimistööd. Oma lõpetamata käsikirjas „Vana Eestlaste jumalate tundmisest ja teenistusest” kirjutab ta selle kohta: „Praegusest muiste aja uurimise seisupäevast tungivad ehk küll pikamiste teel — ikka rohkem aruandjaid päikese terased mineviku pimedada metsa laantesse ja kus midagi vana põlve jälgi silma otsa ulatab, seal kinnitatakse sammu ja püütakse nähtust terasemalt, tähele pannes teiste sarnaste leidustega kunstlikult kokku seada, kuni neist midagi kasulikku sünnib. Selle tarbeks kaevatakse ja tuhnitakse mitmes paigas muiste põlve kalmukünkad (surnude hauad) läbi, kellest ammugi tühaks ja põrmuks pudend asjade riismed välja võetakse ja neist märkisi üles otsitakse, mis nende kadund omanikkude päevil juba tutavad

⁷ V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 158.

⁸ Kreutzwaldi kiri J. Adamsonile 18. IX 1866. Kirjandusmuuseum. EKS, Adamson 1:10.

⁹ Eesti-rahva Kasuline Kalender 1869, lk. 57.

¹⁰ Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg, Tallinn, 1953, lk. 8.

ja tarvitusel olivad olnud, kes nii ja nii kaua enne meid siin murupinda tallanud.”¹¹ Vaatamata sellele, et järelduste tegemisel arheoloogilise materjali alusel on paratamatult esinenud ka vigu, avaldab Kreutzwald arheoloogilise uurimistöö teostajaile oma tunnustust. Ta kirjutab, et järeldusi saab neid hindama, kuna aga asjata pilkajaid keegi meelde ei tuleta.

Ka Kreutzwald ise teostas arheoloogilisi kaevamisi. Tema poolt lahtikaevatud kalmete arv ulatus viiekümnele.¹² Kui Kreutzwaldi arheoloogilise kaevamistöö teaduslikud tulemused jäid võrdlemisi nappideks, siis olid selles süüdi eelkõige tolelaegsed äärmiselt puudulikud kaevamismeetodid. Siiski andsid need kaevamised vähemalt mõningaid pidepunkte ajaloolise tõe selgitamiseks.

Üheks küsimuseks, millele Kreutzwald püüdis vastust leida, oli probleem eestlaste siirdumisajast nende praegustesse asukohtadesse. Kreutzwald oli siin soome uurija Yrjö-Koskineni mõju all ning pidas samuti kui hilisem eesti kodanlik ajalooteadus eesti rahva esivanemate Läänemere äärde jõudmist üsna hiliseks, dateerides seda I aastatuhande keskpaigaga m. a. j. või veelgi hilisema ajaga. Õnneks ei ole see ekslik seisukoht näiteks „Kalevipojas” mingil määral kajastunud. „Kalevipoeg” valmis juba enne Kreutzwaldi tutvumist Yrjö-Koskineni teooriaga, mis leidis aset 1860-ndate aastate keskpaigu. Rahvatraditsiooni alusel koostatud „Kalevipojas” ei kõnelda midagi eestlaste sisserändamisest. Siin on vaikides eeldatud, et see toimus üsna kauges minevikus. Viimane seisukoht on kahtlemata õige.

Millised olid siis Kreutzwaldi seisukohad Eesti ajaloo kohta enne XIII sajandit, ürgkogukondliku korra ja feodaalsuhete kujunemise perioodide suhtes? Peab märkima, et ta idealiseeris mõnel määral Muinas-Eesti olusid. Tõsi küll, oma töödes on Kreutzwald korduvalt välja astunud kaugesse minevikusse asjatu ilustamise vastu. Ta tegi seda ka „Kalevipoja” rahvaväljaande eessõnas. Sellest ilustamisest ei saanud hoiduda aga ka Kreutzwald ise. Oma aja oludes teenis saksa-skandinaavia röövvalitusele eelnenud ajajärgu idealiseerimine ja selle terav vastandamine järgnevale ajastule progressiivset antifeodaalset võitlust. Nii kõnelebki ka Kreutzwald „Kalevipojas” kadunud rahu- ja õnnepõlvest, mille kohta öeldakse, et see on kallim kui kuld ja hõbe.¹³

Nii võrd kui selline kujutus põhjeneb tõsiasjadel, oli see tingitud eelkõige rahulikest ja sõbralikest suhetest eestlaste idanaabrite — venelastega. Neist kõneleb korduvalt ka Kreutzwaldi „Kalevipoeg”. Autor on sel puhul toetunud rahvapärastele jutustustele. Seetõttu leiab „Kalevipojas” kajastust eestlaste elav kaubandus-

¹¹ Fr. R. Kreutzwald, Vana Eestlaste jumalate tundmisest ja teenistusest. Kirjandusmuuseum. EKIA, Eisen 63 : 34.

¹² Kreutzwaldi kiri Yrjö-Koskinenile 10. I 1867. Kirjandusmuuseum 64 : 6.

¹³ Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg, lk. 305.

lik läbikäimine võimsa Vana-Vene riigi loonud idaslaavlastega. Eriti iseloomulikud on värsid Peipsi tagant laudade toomisest linnuste ehitamiseks. XI loos kõneldakse, et

Kalevite kallis poega
Toonud Pihkvast turjataie
Lunastatud linna laudu ...¹⁴

Kui aga need laud purunevad võitluses Kalevipojale kallale tunginud sortsidega, siis otsustab Kalevipoeg uuesti Peipsi taha pöörduda.

Parem lähen Peipsi taha
Tutval teel tagasie
Laudu uuest otsimaie,
Linna tarbeks lunastama.¹⁵

Kalevipoeg püüab koguni üle Peipsi silda ehitada, kuid see pidi paratamatult ebaõnnestuma. Eeposes kõneldakse loodusjõudude poolt tehtud takistustest, rahvajuttudes ka vaenlaste vastu-tegevusest.¹⁶

On põhjendatult märgitud, et Kalevipoja lauatoomise lood kajastavad muistset Eesti-Vene tihedat läbikäimist ja et neil ei puudu ka alus ajaloolistes sündmustes. Võib pidada tõsiasjaks, et eestlased tutvusid linnuste parema kindlustamise tehnikaga just venelaste abil. Näiteks toimus a. 1030 muistsete eestlaste linnuse Tarpatu (Tartu) täielik ümberehitamine ja tugevdamine venelaste poolt, mida tinglikult võime pidada Tartu linna asutamiseks. Samal sajandil areneb Eestis seniste väikelinnuste mahajätmine ja tugevamate ehitamine. Seda tingiva ühiskondliku sisearengu kõrval ei saa selle nähtuse põhjuseks eitada ka vene mõju. Sõjalises koostöös venelastega röövvalutajate vastu kasutasid eestlased tõenäoliselt vene sõdurite relvajõu kõrval ka venelaste ehitustehnilist kaasabi linnuste kaitsevalmis seadmisel.

Kreutzwaldi „Kalevipojas” esinev ajalooline tõetunnetus eestlaste ja venelaste tihedast ja sõbralikust majanduslikust ja kultuurilisest läbikäimisest üle Peipsi järve on meile seda enam hinnatav, et eesti kodanlikud natsionalistid püüdsid ajalugu häbematuult võltsides seda sõbralikku koostööd täiesti eitada ning kujutasid Peipsi järve ja Narva jõge rahvaid eraldava hiina müüri taolisena.

Kreutzwaldi seisukohavõtte võime võitluses vaenulike kontseptsioonide vastu kasutada ka XIII sajandi esimese poole sõjaliste võitluste käsitlemisel.

Kreutzwald näitab, et saksa-skandinaavia röövvalutajad olid metsikud orjastajad. See oli vastandlik seisukoht balti parunite

¹⁴ Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg, lk. 171.

¹⁵ Sealsamas, lk. 193.

¹⁶ R. Viidalepp, Kalevipoeg — eesti ja vene rahva iidse sõpruse kehas-taja. „Nõukogude Õpetaja” 31. VIII 1951, nr. 35.

ja ka hilisemate eesti kodanlike natsionalistide omale, kes püüdsid rööv vallutajaid kujutada kultuuritoojatena. Saksa-skandinaavia agressiooni nimetab Kreutzwald mõrtsukalikuks verevalamiseks,¹⁷ mille tulemusena kohalikud põliselanikud neediti ahelaisse.¹⁸ Terav väljaastumine „teooria” vastu kultuuritoomisest vallutajate poolt esineb Kreutzwaldi kirjas Kõlerile 15. augustist 1866. Kasutades segamini eesti ja saksa keelt, kirjutab Kreutzwald: „Täiesti mõttetuna kõlab, kui Schultz... küsib, kes õpetust sul pähe pannud, kes on teil ristiuskul toonud. Jah, kui see oleks vaid olenenud heade sakslaste tahtmisest, siis oleks tänapäeval õpetuse pähepanemisega samasugune lugu kui 700 aasta eest, kui orjastamine algas. Õigem oleks küsida: kes on teid seitse sada aastat veel halvemaks kui lojuseid pidanud?”¹⁹

Sama mõtet väljendab Kreutzwald veidi varieeritult ühes oma kirjas Koidulale: „Vaeselt rahvalt rööviti tema kallim varandus, ta tõugati välja inimlikust seltskonnast, alandati looma vääriksiks — säärase hinna eest pidi ta ostma oma kristluse.”²⁰

Õige hinnangu rööv vallutajate tegevusele ning võitlusele nende vastu annab Kreutzwald ka „Kalevipojas”. Eestlaste vaenlasi kujutatakse siin õigesti merd kaudu tulnuina. Nii saabub vaenlane Virusse põhja poolt (IX lugu) ning XIX loos' kõneldakse otseselt saksa raudrüütlite tulekust vallutusretekele merd kaudu. Edasi jutustatakse Eesti malevate koondumisest ühiseks vastupanuks rööv vallutajatele ning kestvaist veriseist lahinguist. Kreutzwald mõistab teravalt hukka oma rahva reeturid. Penirüütlite poole ülemineku ettepaneku lükkab Kalevipoeg põlglikult tagasi ning hävitab sellele ahvatlejad. Sellega oli antud tunnustus Lembitule kui eestlaste võitlusjuhile XIII sajandil ning lõpuni ustavaks jäänud vene liitlasele Vjatškole. Sellega oli häbimärgistatud oma rahva reetnud Kaupo. Sellega olid hukka mõistetud ka parunite kintsu kaapijad XIX sajandil.

Kreutzwald oli muuseum esimene eesti autoreist, kes väljendas tõeliselt kriitilist suhtumist tähtsaimasse saksa-skandinaavia agressiooni XIII sajandil käsitlevasse allikasse — Läti Henriku kroonikasse. Kreutzwald kirjutab 1878. a. „Sakalas”: „Ise esimesed kirjasõnumid pärast Sakslaste asutamist, mis Läti Hindrek ülespannud, tarvitavad ette vaatust ja sõelumist, enne kui meie värvide vahedest selget aru leiame...”²¹ Kreutzwaldi selline kriitiline suhtumine Läti Henriku kroonikasse pahandas mitte ainult balti paruneid, vaid ka eesti rahvusliku liikumise tagurlik-klerikaalse suuna esindajaid. Aasta hiljem (1879) avaldas M. J. Eisen „Eesti Kirja-

¹⁷ Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 10. VI 1860. Kirjandusmuuseum EKS 2:1.

¹⁸ Kreutzwaldi kiri Yrjö-Koskinenile. Kirjandusmuuseum 64:6.

¹⁹ Kreutzwaldi kiri Kõlerile 15. VIII 1866. Kirjandusmuuseum EKS, Kõler 1:8.

²⁰ Kreutzwaldi kiri Koidulale 16. II 1871. Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus II, Tartu, 1911, lk. 157.

²¹ Sakala 22. VII 1878, nr. 23.

meeste Seltsi aastaraamatus" artikli „Läti Hindrek ja tema aja-raamat”, milles ta väitis vastupidiselt Kreutzwaldi õigele seisukohale, et Läti Henriku soov olevat olnud tõtt kõnelda ning seda kõnelevat ta ka igal pool. Kreutzwaldi vastuolu eesti rahvusliku liikumise tagurlik-klerikaalse suunaga ilmneb seega selgelt ka ajalooallikate hindamisel.

Samuti kui saksa-skandinaavia röövvalutajate tegevust XIII sajandil, oskab Kreutzwald põhiliselt õigesti hinnata ka selle tulemusena kehtestatud balti parunite vägivaldavõimu. Kirjas Yrjö-Koskinenile 23. augustist 1866 märgib eesti rahvaeepose koostaja, et eestlastel tuli sajandite kestel jagada neegerorjade saatust.²² „Sakalas” kirjutab Kreutzwald, et eestlaste õpetamine, juhatamine ja kasvatamine toimus kuus- või seitsesada aastat võsandikkude kulu peal.²³ Autor häbinärgistab saksa mõisnikke, kuid seejuures on rahvuslik vihavaen talle täiesti võõras. Samasuguse või veel suuremgi meelepahaga piitsutab ta eestlastest rahvareetureid, pärisorjastatud eesti rahva saatusele kaasatundvaile sakslastele avaldab ta aga kõrget tunnustust. Oma kirjas Kölerile 19. oktoobrist 1864. a. toob Kreutzwald ära Berliini professori W. Schott'i seisukohavõtu Eesti ajaloo suhtes, et eesti talupoeg on pidanud alates maa vallutamisest saksa rüütlite poolt taluma kõige alandavat orjust. „Junkrud ja papid sirutasid teineteisele siin kui ka mujal käe, et allasurutud rahvast hoida viletsuses, nürimeelsuses ja sügavaimas kõlbluse laostuses; et see plaan õnnestus vaid poolikult, on tingitud eestlaste raugematust moraalsest vastupanujõust”. Neile prof. Schotti sõnadele lisab Kreutzwald omalt poolt: „Nii otsustavad parteituid sakslased, kuna aga meil sonitakse „rüütlimaast” ja „pühast sõjakäigust” sellesse.”²⁴

Kreutzwald sõdis XIX sajandi reaksionääridega, kuid ka saksa-skandinaavia agressiooni tagajärjel kujunenud olukorra hindamisel on tema märkused kasutatavad, samuti võitluses hilisemate kodanlik-natsionalistlike ajaloovõltsijatega. Näiteks kirjutab Kreutzwald seoses asjaoluga, et saksa-skandinaavia röövvalutajad sundisid eestlasi ehitama kindlusi, mille ülesandeks oli nende endi alamuses hoidmine, et siia tulnud härrad ajasid rahvast verise piitsuga mugavaid losse ehitama.²⁵ Kindral Laidoner kõneles aga sellega seoses Eesti-Saksa ühiskultuurist!

Koos balti parunitega tabab Kreutzwaldi hukkamõist täiel määral ka siinseid pastoreid. Kreutzwald kirjutab, et „meie maal elab üks ristiusk, mis rohkem kuus sada aastat rahvale risti ja viletsust küllalt kaela peale toonud, ja veel edespidi saab tooma, nii kaua kui hinged muidu ei arva läbisaama, kui et neil karjatsed

²² Kreutzwaldi kiri Yrjö-Koskinenile 23. VIII 1866. Kirjandusmuuseum 64 : 6.

²³ Sakala 13. V 1878, nr. 12.

²⁴ Kreutzwaldi kiri Kölerile. Kirjandusmuuseum. EKS, Köler 1 : 8.

²⁵ Inland 1857.

peavad olema".²⁶ Kreutzwald märgib, et kirik on rahvast igapidi surunud, püüdnud teda ikka rumalamaks ja rumalamaks teha, sest et rumala rahva üle on hea valitseda.²⁷ Eesti valgustajademokraat annab täielikult eitava hinnangu niihästi katoliku papidele kui ka luterlikele pastoreile, nimetab neid söödikuiks, kes imevad rahva õilsaid mahlu,²⁸ näitab, et olukord ei paranenud ka reformatsiooni tagajärjel.

Kodanlike nationalistide poolt, ajalugu võltsides, taevani ülistatud Rootsi koloniaalvõimu perioodi Eestis ei ole Kreutzwald oma töödes ega kirjades lähemalt käsitletud. Et ta aga jõudis arusaamisele, et nimetatud periood oli eesti rahva elus üks raskemaid, näitab asjaolu, et ta oma luuletuses „Vana aeg oli vaenuaega” Rootsi võimu Eestis samuti hukka mõistab kui saksa oma.²⁹ Seda kinnitab ka Kreutzwaldi poolt korduvalt antud positiivne hinnang Eesti ala Venemaaga ühendamisele XVIII sajandi algul.

Kõneldes Venemaa võitlusest väljapääsu eest Balti mere äärde kirjutas Kreutzwald: „Iga riik, kes lapse põlve ei taha jääda, vaid hiljemine kosuda ja ükskord õitsema minna tahab, peab selle eest hoolt kandma, et tema jõesuud mitte võera valitsuse all ei seisa, vaid tema peab ise nende peremees olema. Muidu on riik ühe elumaja sarnane, kelle ukсед naabrimehe luku taga seisavad, nõnda et maja peremees tema lubata toast välja ei tohi minna, ega tupp astuda.”³⁰ Seega andis Kreutzwald ainult vähe erinevate sõnadega edasi sama mõtte, mille Marx oli väljendanud oma „XVIII sajandi saladiplomaatias”: „... Ükski suur rahvus pole kunagi eksisteerinud ega võinud eksisteerida merest nii kaugel seisvas asendis, milles oli algul Peeter Suure riik, kunagi pole ükski rahvas sellega rahule jäänud, et tema mererannikud jõgede suudmeil oleksid temast ära lõigatud...”³¹

Paralleelselt Baltimaade Venemaaga ühendamise tähtsuse rõhutamisele Venemaa seisukohalt näitas Kreutzwald, et see tuli suureks kasuks ka eesti rahvale. Eriti rõhutab „Kalevipoja” autor, et Eesti ala Venemaaga ühendamine kindlustas eesti rahvale püsiva rahuaja. „Kalevipojas” kõneldakse neist koledustest, mida toovad kaasa alatised sõjad. Möödunud viletsuste kohta kõlavad venvalt Kreutzwaldi värsid:

---

²⁶ Kreutzwaldi kiri Koidulale 6. II 1868. Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I. Tartu, 1910, lk. 81.

²⁷ Ma-rahva kassuline Kalender 1845.

²⁸ Kreutzwaldi kiri Koidulale 16. II 1871. Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus II, lk. 156.

²⁹ Fr. R. Kreutzwald, Laulud, lk. 174.

³⁰ Eesti-rahva Kassuline Kalender 1875, lk. 44.

³¹ K. Marx, Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century. London 1899. Tsiteeritud teose järgi: B. S. Telpuhhovski, Põhjasõda. Tartu 1949, lk. 20.

See'p see Eesti muistepõli
Enne Vene valitsuse
Armutiiva kaitsemista.³²

Just need värsid jäeti kodanlike natsionalistide poolt eesti-vene sõpruse sihiliku kahjustamise eesmärgil „Kalevipoja” tekstist välja, seega häbitult moonutades eesti rahvuslikku suurteost.

Sama mõtet kui neis „Kalevipoja” värssides väljendas Kreutzwald ka õnnesooviluuletuses Tartu ülikoolile selle 50-aastase juubeli puhul 1852. a., kus ta kirjutas:

Raudraske põlve kurna ormad
On vene voli kustutand,
Ja nälja-, sõja-, katkusurmad
Kõik ühes vangi paelutand.³³

Sama mõtet väljendas Kreutzwald veel paljudel muudelgi puhudel. Koos Baltimaade Venemaaga ühendamisega leiavad tema poolt positiivset hindamist ka Peeter I reformid. Sedagi Kreutzwaldi seisukohavõttu tuleb pidada põhiliselt õigeks, ehkki nende reformide teostamine toimus talurahva kulul, kellelt riisuti kolm nahka. Viimast asjaolu Kreutzwald muidugi ei suutnud näidata, sest tal puudus arusaamine klassijõudude asetusest ühiskonnas ning seega ka tsarismi klassiolemusest.

Sellele piiratusele vaatamata suutis aga Kreutzwald tagurliku balti erikorra olemust üsna hästi paljastada. Liivimaa aadli arvukaid privileege pidas ta kammitsateks igasugusele progressile.³⁴ Vene riigi üldisest seadusandlusest erinevaid Balti kubermangude seadusi nimetas ta kolikambri kalleimaks varanduseks.³⁵ Kreutzwald ennustas õigesti: „Pehkinud Landesstaat sammub iga päevaga oma kokkuvarisemisele järjest lähemale ja pealegi seda kiiremini, mida enam ta oma müüriaukusi keskaja pudedate kividega kinni toppida püüab.”³⁶

Üheks sammuks teel uutele ühiskondlikele suhetele peab Kreutzwald 1816. ja 1819. a. talurahvaseadusi. Ta näitab, et isiklik priius võimaldas talupojal vähemalt selle mõisniku juurest lahkuda, kes talle põrgu liiga palavaks oli kütnud.³⁷ Ühtlasi on aga Kreutzwald selgel arusaamisel, et 1816. a. ja 1819. a. talurahvaseadused ei toonud talurahva laiadele massidele nende olukorra loodetud paranemist, vaid põhjustasid mõnel juhtumil isegi senisest veelgi suu-

³² Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg, lk. 18.

³³ Fr. R. Kreutzwald, Laulud, lk. 146.

³⁴ Kreutzwaldi kiri Schiefnerile 10. III 1861. Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus, lk. 204.

³⁵ Saka'a 21. X 1878, nr. 37.

³⁶ Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 13. III 1870. Kirjandusmuuseum. EKS 2:1.

³⁷ Kreutzwaldi kiri Koidulale 10. VIII 1869. Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, lk. 342.

remaid majanduslikke raskusi. Kreutzwald kirjutab 1877. a.: „... Peaksime tunnistama, et kaua loodetud ja oodetud priiuse vilja terad kül kerged kaalusivad, ja pilkajaid ei tohituks laita, kui nemad meie rahva vabadust linnu-priiuseks nimetasivad, sest et põllumeestele niisuke kindla põhjata priius õnnetuseks oli ja neile kibedat vilja kasvatas, kelle magu mitmes paigas veel täna neil suust ei ole kadunud.”³⁸ „Kalevipoja” autor rõhutab, et lisaks isiklikule priiusele vajab talurahvas kindlasti ka maad.

Seejuures oskas Kreutzwald näha eesti talurahva ulatuslikku diferentseerumist pärast 1816. ja 1819. a. talurahvaseadusi, millest reaktioonilist eesti kodanlust teenivad ajaloolased eelistasid täielikult vaikida. Ta kirjutas juba 1845. a. uute täiendusparagrahvide puhul Liivimaa 1819. a. talurahvaseaduse juurde, et jõukad talupojad suutsid ka seni majanduslikult toime tulla, vaestele ei too aga ka uued paragrahvid mingisugust kergendust.³⁹ Kaks aastakümnet hiljem on Kreutzwald omandanud juba selge arusaamise eesti hallparunite ekspluataatorlikust iseloomust. Nii kirjutab ta 1863. a. Hurdale: „Meie jõukad talupojad on suurimad egoistid ja tavaliselt kurnavad oma vaeseid naabreid igal võimalikul viisil, andes neile teravilja ja muid laene, nõudes neid aga tagasi kõige häbitumate liiakasuprotsentidega.”⁴⁰ Samale asjaolule vihjab Kreutzwald ka ühes kirjas Yrjö-Koskinenile, kus ta märgib, et need eestlased, kellel on õnnestunud mõningat võimu omandada, kuritarvitavad seda oma kaasvendade vastu hullemini kui sündinud sakslased. Eesti mõisavalitsejaid; mõisarentnikke ja muid taolisi nimetab Kreutzwald õelaisks rõhujaiks.⁴¹ Samuti kui eesti ekspluataatoreid häbimärgistab eesti valgustaja-demokraat ka neid eestlasi, kes levitavad mõisnike arsenalist põlvnevat kurnamis-moraali. Kreutzwaldi sellekohased sapised märkused puudutavad eelkõige J. W. Jannsenit.

Kreutzwald ühe võitlejana eesti rahvusliku liikumise demokraatliku suuna ridades on toonud oma panuse ka selle liikumise valgustamiseks. Juba üksnes tema kiri Yrjö-Koskinenile 23. augustist 1866. a. näitab põhilisi momente eesti rahvusliku liikumise olemuses. Sellest ilmneb, et Kreutzwald juba 1860-ndate aastate keskpaiku, millal lahkumine eesti rahvusliku liikumise kahe suuna vahel ei olnud veel omandanud oma täit teravust, oskab näha olulist erinevust ühelt poolt Jannseni ja tema kambameeste, teiselt poolt enda ja teiste eesti rahvusliku liikumise demokraatliku suuna esindajate vahel. Samuti näitab Kreutzwald selles kirjas, et eesti rahva taotlused ei leia iialgi tõelist toetust estofiilsust mängivate

³⁸ Fr. R. Kreutzwald, Kõne Vene keiser Aleksander I-sest. Kirjandusmuuseum. EKIA, Eisen 63: 20.

³⁹ Kreutzwaldi kiri Faehlmanni 28. XII 1845. Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus. Tartu, 1926, lk. 87.

⁴⁰ Kreutzwaldi kiri Hurdale 6. V 1863. Kirjandusmuuseum. EKS, Hurt 10: 27.

⁴¹ Kreutzwaldi kiri Yrjö-Koskinenile 23. VIII 1866. Kirjandusmuuseum 64: 6.

balti-saksa parunite ja pastorite poolt. Siin sisaldub õige hinnang ka Opetatud Eesti Seltsi tegevusele; näidatakse, et sellel seltsil oli tõelisi teeneid vaid tema tegevuse algusperioodil. Eesti rahvusliku liikumise hinnanguga seotud küsimusi puudutab Kreutzwald ka arvukais teistes kirjades. Suhtudes sügava poolehoiuga vene ühiskonna demokraatlikesse jõududesse, hoiatab ta slavofiilide eest.

Mitmes töös on Kreutzwald puudutanud Krimmi sõjaga seotud küsimusi. Oma poeemis „Sõda” näitab ta, et vene rahvas kaitses eesti rahvast võõraste vallutajate, „Türgi karu, Inglise lõvi ja Prantsuse hundi” vastu. Teravate sõnadega häbimärgistab Kreutzwald Inglise laevastiku piraatlikku tegevust. Kreutzwald rõhutab õigusega vene rahva vaprust selles sõjas, kuid ta ei paljasta tsarismi maadevallutamispoliitikat.

Niisugused ja taolised puudujäägid ei hävita aga kaugeltki Kreutzwaldi valdavas osas õigete ja tabavate ajalooliste seisukohavõtude suurt positiivset väärtust. Kreutzwaldi kui ajaloolast võime hinnata seda enam, et ta on andnud asjaliku arvustuse mitmele Eesti ajalugu puudutavaile töödele. Nii on Kreutzwald Hurda töö „Pildid isamaa sündinud asjust” esimeseks retsensendiks. Ta avaldab õigustatult pahameelt selle üle, et Hurt piirdus sageli Läti Henriku kroonika refereerimisega, ilma seda omalt poolt kuidagi kommenteerimata ja selle tendentsi paljastamata.⁴² Seevastu progressiivse sisuga saksakeelsele teosele „Eestlane ja tema isand” annab Kreutzwald, vaatamata teatavaile töö viimistlematusel tingitud reservatsioonidele, positiivse hinnangu. Ta märgib, et selle raamatu arvukail ründajail ei ole ikkagi õnnestunud autorit surnuks lüüa.⁴³

Kreutzwaldil oli üksikuid ebajärjekindlusi, mille ees ei tohi silmi sulgeda. „On tarvis võtta mitte üksikuid fakte, vaid käsitletavasse küsimusesse puutuvate faktide kogusumma ilma ühegi erandita...”,⁴⁴ õpetab Lenin. Mõne küsimuse lahendamisel oli Kreutzwald veel vanas kinni. Näitena võiks tuua, et tema kontseptsioon 1812. a. Isamaasõjast ei paku midagi uut ega väärtuslikku. Ka ei ole Kreutzwald oma võitluses kultuurtreegerluse teooria vastu lõpuni järjekindel. Kuid just Kreutzwaldi tegevuse, sealhulgas ka tema ajalooliste vaadete käsitlemine faktide kogusumma seisukohalt näitab, et uus ja progressiivne oli kindlas ülekaalus. See uus ja progressiivne seisnes kõigepealt selles, et Kreutzwald näitas esimesena eestikeelse trükisõnas, et eesti rahvas ei seisnud enne saksa-skandinaavia agressiooni XIII sajandil metsluse tasemel, et tal oli oma kultuur, et eesti rahval olid juba tol ajal tihedad ja sõbralikud suhted vene rahvaga. Uut ja progressiivset tõi

⁴² Kreutzwaldi kiri Koidulale 16. II 1871. Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus II, lk. 156.

⁴³ Kreutzwaldi kiri Schiefnerile 21. III 1862. Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus, lk. 245.

⁴⁴ V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., lk. 262.

Kreutzwald ka Eesti ajaloo hilisemate sündmuste, s. o. saksa-skandinaavia agressiooni tähenduse ja tagajärgede, balti erikorra, eesti rahvusliku liikumise ja muu hindamise. Kreutzwald on suurkujuks mitte ainult eesti kirjandusloos, vaid ka eesti ühiskondliku mõtte ajaloos ning võitluses võltskontseptsioonide vastu Eesti ajaloo käsitlemisel. Kreutzwald, kes kõneles võitlustest Riia rannast tulnud penirüütlitega, venelaste abist eestlastele, Eesti ala Venemaaga ühendamise progressiivsest tähtsusest, kes paljastas pastoreid, paruneid ja hallparuneid, jääb suurkujuna püsima eesti ajaloolise mõtte demokraatlike esindajate hulgas.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ФР. Р. КРЕЙЦВАЛЬДА

Канд. исторических наук К. Лайгна

Кафедра истории СССР

Резюме

Буржуазная историография либо замалчивала, либо фальсифицировала исторические взгляды выдающихся прогрессивных деятелей культуры. Именно поэтому важной задачей является изучение борьбы Крейцвальда и других эстонских просветителей-демократов против антинародных исторических концепций прибалтийского дворянства.

Исторические концепции Крейцвальда тесно связаны с его общими философско-политическими взглядами. Он понимал закономерность развития мира и общества, а также необходимость общественной борьбы. Правда, диалектика Крейцвальда была в основном идеалистической: он считает главными двигателями исторического процесса идеи. Однако у него встречаются и некоторые элементы материалистического понимания истории.

В своих высказываниях Крейцвальд коснулся всех узловых моментов истории эстонского народа, дал им свою оценку и этим способствовал развитию передовой исторической мысли в Эстонии.

Крейцвальд делал попытки привлечения нового фактического материала для объяснения отдельных исторических событий. Он понимал, что народные сказания и песни содержат богатый исторический материал.

На основе этого материала Крейцвальд показал, что древние эстонцы имели тесные хозяйственные и культурные связи с русскими. В своих трудах он разоблачает захватнический характер похода немецко-скандинавских «культуртрегеров» против народов Прибалтики в XIII веке. Крейцвальд в основном правильно объясняет те отношения, которые складывались в результате захвата эстонских земель немецкими псами-рыцарями. Он понял и роль церкви в угнетении народа. Заслугой Крейцвальда является и та положительная оценка, которую он дал факту присоединения Эстонии к России. Автор эстонского народного эпоса «Калеви-

поэз» показал также, что прибалтийский особый порядок является препятствием на пути к прогрессу. Он в основном верно охарактеризовал крестьянские реформы 1816 и 1819 гг., национальное движение и многие другие вопросы истории Эстонии.

Ограниченность исторических взглядов Крейцвальда ни в какой мере не умаляет ценности того, что он дал для развития эстонской исторической мысли.